

גמרא בבא בתרא (ג, ב) - קדושת בית הכנסת

רב דניאל שטיין

א. גמרא מגילה (כט, א) - להם למקדש מעט, אמר רבי יצחק אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל. [מרדכי (סימן תתכו) - ביהכנס"ס נקרא מקדש מעט (גמ' מגילה כט, א) ולכן אסור לנתוח דבר מבהכנס"ס דתניא בספרי, מנין לנתוח אבן מן ההיכל ומן המזבחה ומן העזרה שהוא בל"ת, ת"ל ונתצתם את מזבחותם לא תעשון כן לה' אלוקים, ואם נתן על מנת לבנות שרי דההיא נתיצה בנין מיקרי].

ב. ר"ן מגילה (ח, א בדפי הרי"ף) - הקשה הרמב"ן וכו' ותירץ ז"ל דבהכ"נ עשו אותו כתשישי מצוה כסוכה ולולב שנזרקין לאחר מצותן ובזמן מצוה יש בהן קדושה של כבוד כדאמרינן התם אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה וכו' שלא יהו מצות בזווית עליו וכו' ולפיכך בהכ"נ כל זמן שבני העיר רוצין בו נוהגין בו קדושה אפילו בחורבנו שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לחזור ולבנותו וכו' אבל כשנמלכו בני העיר למכרו לשתות בו אפילו שכר שרי לפי שעבר זמן מצותו ונפקעה קדושתו ממנו כסוכה ולולב לאחר זמנו וכו' ואין דבריו ברורים אצלי וכו' לפיכך נ"ל דבהכ"נ ודכוותיה כיון שעיקרו עשוי לומר בו דבר שבקדושה הטילו בו חכמים קדושה מדבריהם.

ג. ספר היראים (סימן תט) - את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו וכו' ומצינו בית הכנסת ובית המדרש שנקראו מקדש דתניא בת"כ והשימותי את מקדשיכם מקדש מקדשי מקדשיכם לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות ואמרי' במגילה פרק אחרון ואהי לכם למקדש מעט בארצות אשר הדחתים שם ואמר שמואל בר רב יצחק אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל למדנו כשאמרה תורה את מקדשי תיראו שבת כנסיות ובתי מדרשות בכלל.

ד. רמב"ם (מנין המצוה הקצר לא תעשה סה) - שלא לאבד בית המקדש או בתי כנסיות ובתי מדרשות וכן אין מוחקין השמות המקודשין ואין מאבדין את כתבי הקדש שנ' אבד תאבדון וכו' ואשיריהם תשרפון לא תעשון כן לה' אלקיכם.

ה. שו"ת משאת בנימין (סימן לג) - אמנם כד דייקנן שפיר אשכחן בנ"ד נמי כיון דבנו ביהכ"נ חדש פקע קדושתיה בהכי.

ו. רמ"א (סימן קמב) - ואסור לסתור דבר מבהכ"נ אלא אם כן עושה על מנת לבנות. [משנה ברורה (ס"ק יב) - דאין זה נתיצה אלא בנין]. [אליה רבה (ס"ק ז) - זה לשון הט"ז (סימן קנא ס"ק ג) פירוש שיחזור ויבנה וימלא מקום הנתיצה, אבל אם רוצה לנתוח קצת במקום אחד שיהיה שם גומא אף על פי שהיא לו לצורך אסור. ואותם שעושין גומא בכותל שיוכל להחזיק שם ע"י עץ דף שקורין שטענדיר, לאו שפיר עבדי, כנ"ל עכ"ל. ולענ"ד דמותר, דהא כתב הרמב"ם פ"ו מה' יסודי התורה דהנתוח מן המזבחה דוקא דרך השחתה אסור].

ז. רמב"ם (יסודי התורה פרק ו הלכה ז) - הסותר אפילו אבן אחת דרך השחתה מן המזבחה או מן ההיכל או משאר העזרה לוקה שנאמר בעבודת כוכבים כי את מזבחותם תוצון וכתוב לא תעשון כן לה' אלהיכם, וכן השורף עצי הקדש דרך השחתה לוקה שנאמר ואשיריהם תשרפון באש וכתוב לא תעשון כן לה' אלהיכם.

ח. תורת חיים בבא בתרא (שם) - בנו בי קייטא בסיתווא. כתב בהגהת תוספות דבזמן גדול כל כך אין לחוש להך טעמא משום דהא דקאמר משום פשיעותא לאו דמתרמי אונס ולא יבנה לגמרי דא"כ כי איכא זמן גדול מאי הוי אלא דלא מתרמי אונס ופשעי ולא יבנה לאלתר קאמר וכן כתב רבינו נסים ז"ל דלא חיישינן שלא יבנה כלל. מיהו בסמוך לא משמע כן דפריך ובבא בן בוטא היכי אסביה ליה עצה כו' משמע דהכי קאמר היכי אסביה עצה ולא הוה חייש לפשיעותא שלא יבנה כלל מדקא משני שאני מלכותא דלא הדר ביה משמע דלא הדר ביה שלא יבנה אותו כלל קאמר דדוחק לומר דלא הדר ביה ויבנה לאלתר דאין הלשון משמע כן ועוד דומיא דעקר טורא ולא הדר ביה ועוד דאם כן מאי איצטריך למימר מלכותא שאני תיפוק ליה דליכא למיחש שיפשע ויתעצל בבנינו לפי שהיה צריך לבנות לאלתר ובזריות משום אימת המלכות כדאמר לקמן דשדר שליח וצוה לעכב ג' שנים וכן משמע מפירוש"י ז"ל שכתב משום פשיעותא דלמא מתרמי אונס ופשעי ולא בנו אחריתי משמע שלא יבנה כלל וכן משמע מדברי הרמב"ם ז"ל פי"א מהלכות תפילה שסתם וכתב שמא יארע להם אונס ולא יבנו וכו' עד וישאר חרב.

ט. רא"ש בבא בתרא (סימן ד) - וה"מ דלא חזא ביה תיוהא אבל היכא דחזא ביה תיוהא סתר ובני. וכן כל בנין שאי אפשר לבנותו בלא סתירה כגון להרחיב את הבנין.

י. שו"ע (סימן קנב) - אין סותרים בית הכנסת כדי לבנות בית הכנסת אחר, שמא יארע להם אונס שלא יבנו האחר; אלא בונים אחר תחלה, ואח"כ סותרים הישן (ואפי' לא רצו לסתור רק מחיצה א' להרחיבו, נמי דינא הכי). [ביאור הלכה (ד"ה דינא) - וקצת פלא וכו' דלא הזכיר כלל דעת הרא"ש וכו' דמשמע ממנו להיפך דהיכא דרוצה להרחיבו וא"א בלא סתירת הבנין דשרי לסתור שאין דרכו כן בחיבורו בכל מקום ואפשר דלדינא לא פליגי כלל הרמב"ם והרא"ש דכונת הרמב"ם רק היינו בדאפשר בלא"ה אבל כשהביהכ"נ קטן מהכיל את כל המתפללין שם ואי אפשר לתקנו אא"כ יסתור מתחלה כל הבנין דשרי דהוא כעין תיוהא דשרו רבנן וכדעת הרא"ש].

יא. גמרא מגילה (כה, א - כה, ב) - תנו רבנן בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש אין אוכלין בהן ואין שותין בהן ואין ניאותין בהם ואין מטיילין בהם וכו' אמר רבי אסי בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשוין ואף על פי כן אין נוהגין בהן קלות ראש, ומאי ניהו חשבונות וכו', אמר רבא חכמים ותלמידיהם מותרין דאמר רבי יהושע בן לוי מאי בי רבנן ביתא דרבנן. [רש"י (שם) - על מנת שישתמשו בהן].

יב. אור זרוע (סימן שפח) - אבל כל הני דברייתא דאסור בבית הכנסת של ארץ ישראל כולהו שרי בבית הכנסת של בכל הלכך מותר לאכול ולשתות האידינא בבתי כנסיות ובתי מדרשות שלו דעל תנאי הן עשוין.

יג. ר"ן על הר"ף מגילה (ט, א בדפי הר"ף) - לפיכך פירש הרמב"ן ז"ל שעל תנאי הן עשויות היינו לענין שאם הוצרכו אנשי העיר להאכיל בהן עניים או להשכיבם שם מותר וה"ה לכל צרכי עניים לפי שעה וכדאמרין בפרק ערבי פסחים [דף קא א] לאפוקי עניים דאכלו ושתו בכי כנישתא וכן חכמים מותרין ליהנות בהן והוא שהוצרכו להם כגון שהיה מקום דחוק לתלמידים אבל שלא בשעת הדחק אסור

יד. חידושי הר"ן בבא בתרא (שם) - ועייל פורייה להתם - הקשו בתוס' והא קי"ל בפ' בני העיר דבתי כנסיות אין אוכלי בהן ואין שותין בהן ואין ישנין בהן ואפי' בבתי כנסיות דבבל ואע"ג דעל תנאי הן עשויות, י"ל דלא עייליה לפורייה בבית הכנסת ממש אלא סמוך לה במקום שהאורחים אוכלין ושותין שם וכדאמרי' בערבי פסחים ולשמואל למה ליה לקדושי בכי כנישתא לאפוקי אורחי' ידי חובתן דאכלי ושתו וגנו בכי כנישת', ובכי כנישת' לאו דוק' דהא אין אוכלין בהן אלא סמוך לה קאמ', א"נ י"ל דהכא שאני דלצורך בית הכנסת היה עושה ואיפשר דלצורך בית הכנסת מותר.

טו. שו"ע (סימן קנא סעיף ד, יא) - לצורך בהכ"נ, מותר לאכול ולישן בתוכו, ומטעם זה ישינים בליל יום הכפורים בבהכ"נ, ואפילו לצורך מצוה אחרת, כגון כשנקבצים לעבר השנה בבהכ"נ, מותר לאכול שם וכו'. אם בשעת בנין בהכ"נ התנו עליו להשתמש בו, מותר להשתמש בו בחרבנו; אבל ביישובו, לא מהני תנאי. ואפילו בחרבנו, לתשמיש מגונה, כגון: זריעה וחשבונות של רבים, לא מהני תנאי; בד"א, בבתי כנסיות שבחוצה לארץ, אבל בבתי כנסיות שבא"י, לא מהני שום תנאי. [משנה ברורה (ס"ק לח) - לפי דעת המ"א לעיל בסקל"ד גם בא"י מהני תנאי לשאר תשמישין שאין בהם קלות ראש]. [כיאור הלכה ד"ה אבל - הנה בפירושה דסוגיא דעל תנאי הן עשויות יש כמה שיטות היינו שיטת התוספות והרא"ש דבישובו לא מהני תנאי ובחורבנו מהני ושיטת רש"י והא"ז דאפילו בישובו מהני תנאי ושיטת הרמב"ן והר"ן וכן דעת הרשב"א בתשובותיו בחלק ד' דאפילו בחורבנו לא מהני תנאי שישתמשו בו להדיא בשלא מדוחק אבל כשהוא מדוחק אפילו בישובו מהני תנאי [מדוחק קרי כשהוא להאכיל העניים לצורך שעה או להשכיבן שם] והנה אף שהמחבר העתיק לדינא דבישובו לא מהני תנאי מ"מ נראה מדברי הט"ז בריש הסימן דכשהוא מדוחק וכנ"ל יש לסמוך על הרמב"ן דאפילו בישובו מהני והדין עמו שכן הוא ג"כ דעת הר"ן והרשב"א וגם יש לצרף לזה דעת רש"י ואו"ז דס"ל דאפילו בישובו מהני תנאי. ודע עוד דאפילו לדעת רש"י ואו"ז דמהני תנאי אפילו בישובו מ"מ לקלות ראש ממש כגון שחוק והיתול וכיוצא בו פשיטא דלא מהני כדמוכח בגמרא להדיא עיין שם דאפילו חשבונות אסרו משום דהוא ג"כ קלות ראש].

טז. שו"ת אמרי ישראל (ח"ב סימן קצג) - בדבר ענין השאלה מביהכ"ס שבנו יחד עם ביהמ"ד באופן שלא שלא יהי' עלי' קדושת ביהכ"ס אם מותר עכ"פ לאכול שם לפרקם מיני מתיקה ושתיות י"ש על י"צ וכת"ר העיר דבישובו אינו מועיל תנאי כמפורש בש"ע סי' קנ"א. והנה באמת בביהמ"ד גופא ג"כ אין היתר ברור כלל לאכול שם רק לת"ח, ואעפ"כ העולם נוהגין היתר, ונראה דסמכי ע"ד הג"א שהובא במג"א ר"ס קנ"א דסובר דגם בישובו מועיל תנאי וביהמ"ד סתמא כהתנו א"כ גם לענין ביהכ"ס שהתנו יש להקל היכא שהיא רק לפרקים. וגם מסברא שכ' כת"ר דכל הדין דל"מ תנאי היינו כשבנו לשם ביהכ"ס והתנו שיהי' מותר לאכול וכדומה אבל היכא שמעיקרא התנו שלא יהי' עלי' קדושת ביהכ"ס יש לומר דשרי, ועכ"פ לפרקים אכילה מיעטת יש מקום להקל.

יז. שו"ת אגרות משה (ח"ב סימן מד) - הנה לע"ד נראה דאף להסוברין דתנאי לא מהני בישובו דהם התוס' והרא"ש מגילה דף כ"ח ואיפסק כן בש"ע סימן קנ"א סעיף י"א, הוא דוקא כפשוטו לשון תנאי דהדבר נעשה אבל על תנאי זה, וכ"כ הכא דהקדושה נעשה בהבנין לביהכ"נ אבל על תנאי זה שלא יאסרו בתשמישין שלכן סברי דלא מהני. והטעם הוא משום דהוי כמתנה על מה שכתוב בתורה שיהיה קדוש ויתרו התשמישין, ואף שהוא רק מדרבנן וכו'. וכיון שמה שלא מועיל תנאי הוא משום דכיון דבנו ביהכ"נ לקדושה הוי כמתנה על מה שתיקנו חכמים כשמתנין להתיר איזה דין, לא שייך זה בהתנו שאין בונין אותו כלל לביהכ"נ לקיים מצות בנין מקדש מעט אלא לבנין חול בעלמא ומה שיתפללו וילמדו שם יהיה רק כמתפללין ולומדין בבית חול ממש דזה לא נקדש כלל. ואף שלפ"מ שבארתי לא קיימו מצות חכמים לבנות ביהכ"נ דמקדש מעט מ"מ הא לא קדשוהו לביהכ"נ.

יח. שו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן קסו) - לדעתי אין להתנות שלא יחול קדושה כלל, שקדושתה היא סיבה שהתפלה מתקבלת שמה, וגם הנדבנים אולי לא מסכימים שתהא בלי קדושה, ולכן התניתי ברבים ותליתי פיתקא כשבנינו בית הכנסת עוד לפני שהכנסנו ארון הקודש וס"ת "הגנו מייחדים המקום הזה שעיקרו לתורה ותפלה, אבל תנאי אנו מתנין שמותר לנו בכל עת שנרצה לאכול לשתות ולישון ולדבר בו מה שנרצה, אבל עיקרו לתורה ותפלה, ואם ימצאו הגבאים לנכון למוכרו, הדמים יהיו קודש לצרכי ת"ת ומצות, (ואז יכולים להשתמש במקום לכל מה שירצו), ויהי רצון שתשרה שכינה במעשי דינו. הנה דקדקנו לייחד המקום שעיקרו לתורה ותפלה, שבתנאי שלא יחול עליו קדושה כלל, אין בה המעלה שהתפלה מתקבלת במקום קדוש יותר, וכן ייחדנו המקום שעיקרו לתורה ותפלה, ובזה נחה דעת הנדבנים בס"ד, שרק התנינו תנאי לאכול לשתות ולדבר בכל עת שנרצה, אבל המקום מיוחד עיקרו לקדושה, והכרזנו כן ברבים בעת הכניסה והיינו לפני שבירכתי הטוב והמטיב, עם סדר שלם שהדפסנו בקונטרס בפני עצמו סדר האמירה בחינוך בית הכנסת שהתקיימה אצלינו ברוב עם הדרת מלך. ויש שהעירו על דברינו דלכאורה ממה נפשך כשמשתמש שלא בקדושת בית הכנסת, ממילא בטל הקדושה, אך זה אינו, דוודאי אין המקום קדוש בקדושת בית הכנסת לכל דינו כפי התנאי, אך עיקר מעלת בית הכנסת שהוא מקום מיוחד לתורה ולתפלה יש בזה דהוי כשיור בקדושה דאינו קדושה גמורה כבית הכנסת שכולו קודש, אלא הוא קדושה שעיקרו לתפלה ותפלה ואי"ה במק"א נרחיב הדברים בס"ד.